

Lamija Milišić

Onerizam lisice - san o umjetničkom djelu

(Dubravka Ugrešić, *Lisica*, Sarajevo: Buybook, 2018.)

Na početku djela *Poetika prostora*, Gaston Bachelard opisuje pjesničku svijest kao *naivnu*, onu koja omogućuje umjetniku da ostane na izvorištu jezika. Stoga, koliko god se zaplita u semiotičke igre, pjesnik ne zaboravlja jezičku matricu na kojoj počiva njegovo umijeće. Tvorac priče mora uvijek naivno posmatrati svoje jezičko zdanje. Drugim riječima, on iz priče nikad ne luči njena značenja za život – takva značenja su suvišna, život ostaje dalek, samo je jezik blizak, samo s njim se da razgovarati.

Na početku djela *Lisica* Dubravke Ugrešić naratorica postavlja pitanje: „Zaista, kako nastaju priče?“ Do kraja romana ona će podsjećati da je njeno djelo „priča o tome kako nastaju priče“. Ova sintagma ideja je uma koji otkriva svoju naivnost, koji začudno gleda u priču kao izum (izrod?) života. Primjetno je da pitanje nije *zašto nastaju priče*, već *kako nastaju*. Dakle, kako priča poprima svoje biće, kako ulazi u sferu bitisanja, u sferu života. Naizgled bi se moglo reći da je poenta romana *Lisica* naći odgovor na ovo pitanje. Međutim, iako je pitanje eksplicitno, takvog odgovora u Ugrešićkinom romanu nema.

Samo pitanje nije nevino, već skrojeno prema uvjetima naratorke romana. Ona osvještava sebe kao naratorku jer priznaje da je ovo što piše priča, a onda dodaje da je to „priča o tome kako nastaju priče“. Ova sintagma je u biti odgovor na prvotno pitanje – kako dati odgovor na pitanje o tome kako nastaju priče, a sam ne početi pričati priču? Pitanje je zamka, jer da bi postavili bilo koje pitanje, mi već moramo razviti logiku komunikacije, logiku jezika, logiku priče. A ko to zna ako ne naratorica koja posjeduje naivnu svijest o jeziku. Strukturalistički svjetonazor ovdje se nudi kao na pladnju – Ugrešić ga baštini u pasažima o Pilnjakovoj priči.

Pilnjak joj služi kao motiv iz kojeg će razgranati nekoliko tema romana. Prva od njih je odnos fikcije i faksije, promatran kroz strukturalističku vizuru očuđavanja (što se opet može povezati s naivnom svijesti), ali i elemenata fikcionalne strukture koje Ugrešić povezuje s činjenicama kao elementima strukture faksije. Time se život promatra kao struktura, on biva uvučen u znakovni sistem (ili je to sve vrijeme bio?). Tu se već otvara tema *mitotvorstva*, koju naratorica povezuje s još jednom velikom temom – ontologijom književnih likova. A kako najbolje očuditi čitatelju književne likove ako ne preko neke marginalne skupine, one koja je *čudna* i faktivno i fiktivno. Ugrešić zato bira *ženske* književne likove.

Za primjer se može uzeti Udovica slavnog književnika Levina. Ona je tek jedan u nizu ženskih likova u „Lisici“, koje Ugrešić objedinjuje oko motiva lisice kao spisateljskog totema. Jako je bitno istaći da Ugrešić u romanu tematizira književnoteorijske teme (bez osnovnog poznavanja npr. načela strukturalizma nećete zaći dublje od puke fabule u tekst) ne priklanjajući se pritom naučnom diskursu, već uvijek esejistički pokušavajući

odgovoriti na pitanje o tome kako nastaju priče. Čitateljima Ugrešićkinih romana ova metoda je svakako poznata od ranije. Možemo uzeti za tipičan primjer *Muzej bezuvjetne predaje* jer ima strukturu sličnu onoj u *Lisici*. Oba romana dijele radnju u poglavlja-eseje; vođeni su krovnom temom iz koje se crpe ti eseji. U *Muzeju bezuvjetne predaje* to je tema izbjeglištva, u *Lisici* je pitanje o tome kako nastaju priče. Ugrešić se ističe posebnim manirom gradnje likova koje uvodi u tekst i spaja s krovnom temom posebnim esejističkim *zahvatom* – likovi su uvijek u posjedu naratorkinog sjećanja, niti vodilje njenog spomena o njima, što joj dopušta oblikovanje tih likova i njihovo savršeno uklapanje u krovnu temu.

Pomenuti esejistički diskurs omogućuje ovom djelu da uopće bude roman – autentičan je glas naratorke kroz čiju fokalizaciju tumačimo sve događaje romana, a pored njenog glasa pojavljuje se i niz drugih likova koji donose svoj, karakterističan diskurs. Nadalje, esejističkim pristupom književnim likovima kao tematu romana naratorka smekšava naučnu barijeru koja bi ih isključivo promatrala kao jezičke tvorevine. Time istovremeno priznaje sebe kao jezičku tvorevinu, ponovo potvrđujući svjetonazor sadržan u sintagmi „priča o tome kako nastaju priče“.

Ovakve književnoteorijske ideje izgovara lik Udovice u poglavlju *Umjetnost ravnoteže*:

„Ja sam za njih divna žena, ja sam se žrtvovala za književnost, zbog književnosti živim u trajnom udovištvu. [...] Što sam, dakle, starija, to sam „pogodnija“ za sliku koju imaju o meni. Jer ako prihvate činjeničnu sliku, ona bi mogla voditi u zaključak da je Levin bio stari pervertit koji je mladu emigrantkinju pretvorio u svoju njegovateljicu i tipkačicu“ (str. 77).

Citat se može promatrati iz nekoliko uglova, a svaki od njih može nam reći nešto o cjelini *Lisice*. Naratorka Udovicu predstavlja kao ženu koja je za Levinove obožavatelje dio priče o Levinu. Udovica je uvučena u taj mit u istoj mjeri u kojoj je ostvarena kao mitotvorac. Ona aktivno održava mit. Ona aktivno sebe ontološki određuje kao književni lik, jer šta je identitet doli priča o sebi. Biti znači biti priča o sebi. Da bi imala vrijednost u stvarnom svijetu, Udovica mora ostvariti neko značenje za ljude s kojima dijeli taj svijet. A kako ostvariti značenje ako ne preko fiktivne strukture, preko priče – priče o njoj kao Udovici slavnog književnika.

Šta znači „prihvatanje činjenične slike“ koje spominje Udovica? Je li to slutnja činjenica koje postoje *izvan* priče, na stvarnost izvan jezika? Ali kako imati znanje o činjenicama ako ne preko priče o činjenicama? Upravo to je Udovičina poenta – ona ne govori o činjenicama, već o *činjeničnoj slici*. U njenom su okviru činjenice tek elementi strukture, one su dio jezičke igre.

Šta je književni lik, koji je tačno način njegovog postojanja i šta ga zapravo razlikuje od stvarnog čovjeka? Zašto književni lik uopće liči na stvarnu osobu? Nakon razgovora s Udovicom, naratorka se osvrće na sam grad Napulj u kojem su se susrele. Ugrešić tu povezuje nekoliko narativa: onaj o Udovici, potom o filmu *Pasqualino Setebellezze* i narativ same „Lisice“ koji sve vrijeme osvještava – ona sebe prepoznaje kao književni lik! Pred kraj poglavlja govori: „Grad je tekst. Svaki tekst preživljava ponavljanju

stereotipa i njihovu razbijanju [...] ja samo utabavam već nebrojeno puta izgovorene riječi. Nisam, dakako, važna ja, nego fusnota. Fusnota je oblik preživljavanja“ (str. 98)

U posljednjoj rečenici citata, naratorica spaja život i priču u jednu ontologiju. Kroz cijeli roman prisutna je ovakva refleksija na događaje o kojima se priča. Naratorica je svjesna priče o svom životu, pa utiče li to činjenično na život? Čini li to od stvarnih ljudi književne likove? Ima li ikakve razlike između ta dva pojma, ili je ovo pitanje tautologija? Lisica je, ipak, *apologija prevare*, moramo paziti na koji način priča priču. Treće poglavlje romana, naslovljeno *Đavolji vrt*, između ostalog podsjeća na Ondaatjeov roman *Engleski pacijent*, mada to naratorica nigdje ne ističe. I u toj okolnosti nalazimo bitnu odliku lisičje naravi: ona bira šta će izostaviti iz priče. Ona vjerovatno izostavlja značajan dio sebe iz priče. Priča živi, u tom je snaga *Lisice* – u gotovo upadljivoj odluci da je priča bitnija od njene tvoriteljke. Ovu odluku naratorica čak u jednom trenutku spominje, nazivajući je „ženskim poimanjem kreativnosti“, odsustvom autorskih pretenzija na snove.

Svi ženski likovi koje naratorica ističe u *Lisici* predstavljeni su kao tragovi stvarnih žena prema kojima su skicirani. Dobar primjer odnosa ženskog lika i muškog autora Ugrešić nudi u poglavlju *Little Miss Footnote*, opisujući odnos Vladimira Nabokova i Doroty Leuthold, u kojoj vidimo naznake Lolitinog lika. Dok Dorothy ostaje daleka, kroz nekoliko činjenica naznačena nepoznanica, i sam čitatelj *Lisice* sebe može uhvatiti u potrazi za tragovima Lolite u Dorothy, kako je opisuje Ugrešićkina naratorica, jer stvarnost služi umjetnosti (jer život oponaša umjetnost?). U pomenutom odnosu lika i autora vidi se neupitni značaj autorstva. Cijelo poglavlje *Little Miss Footnote* posvećeno je Loliti kao Nabokovljevom liku, mada naratorica između redova upravo komentira ovakvu logiku vrednovanja autora više nego priče, dokazujući samom *Lisicom* kako je priča, ma koliko se trudili, uvijek na dobitku.

Upravo ovom smjenom pažnje s autora na lika Dubravka Ugrešić uspijeva utjeloviti lisicu, čije se značenje sabire kroz mnoštvo fusnota i sporadične pojave u glavnoj radnji romana. Lisicu opisuje kao predstavnicu *društvenih otpadnika – skitnica, prosjaka, bogalja, luda i luđaka*, kao simbol *lukavosti i prevare* (str. 30-31). U ovim opisima postoji osnovana aluzija na ženske likove, kakve poznajemo kroz historiju književnosti: one su ili nevine ili kurve, ili krhkog duha ili vještice, prevarantice, luđakinje na tavanu, proročice Kasandre, Medeje, Lolite. Drugim riječima, ženski likovi se u književnom kanonu uvijek redaju po margini strukture, kao dopuna, odraz, funkcija glavnih (muških) likova.

Utoliko je *Lisica* uspjela dati protivkanonski komentar iz feminističke perspektive – uspjela je pobijediti kanon u njegovoj vlastitoj igri, pokazavši da ga njegova margina u velikoj mjeri određuje. Ovom, u feminističkoj teoriji poznatom metodom *ponovnog čitanja*, npr. Nabokova i svih drugih u *Lisici* spomenutih autora, Ugrešić otvara novu perspektivu na njihova djela, na sam kanon kao cjelinu koja nije imuna na ideologiju, dokazujući onu Barthesovu tezu da jezik nikada nije nevin. Zato je i sama *Lisica* transparentna u ideologiji koju želji ispoljiti. Čitatelj/ica će pritom sve vrijeme morati držati u ravnoteži naratorikine ekskurse u brižna sjećanja i tankoćutne opise majke, bivših ljubavnika, nećakinje itd. s krovnom temom romana. *Lisica* odaje određenu nesigurnost u tom dvosmjernom građenju likova – trebaju istovremeno služiti

i kao predlošci za književnoteorijsku temu i kao predlošci naratorkine sentimentalnosti – što je i sama posljedica esejističkog stila.

Na koncu, lisica je opisana kao „vječiti slijepi putnik“, ona koja se uvijek mijenja i stoga nikada ne može biti voljena. Ta stalna promjena također znači da od same lisice ne možemo načiniti stamenu uspomenu, o njoj ne možemo ispričati konačnu priču, ona sebi uvijek upisuje nova značenja. Lisica služi ideji slike svijeta kao nepregledne mreže tekstova, ideji vječnog, neuništivog teksta. Kao slijepi putnik, lisica je vladarica onerizma, što iz stvarnosti luči san, bez svrhe, zauvijek.

BONA, časopis za feminističku teoriju i umjetnost